

RÜŞVET: SOSYO-KÜLTÜREL BİR PERSPEKTİF

Araştırma Makalesi / Research Article

Aytaç, Ö. ve Fırat, M. (2021). Rüşvet: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1548-1565.
<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.944320>.

Geliş Tarihi: 27.05.2021
Kabul Tarihi: 20.08.2021
E-ISSN: 2149-3871

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ
Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
oaytac75@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-5435-7107

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet FIRAT
Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
muhammetfirat@firat.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-2447-1427

ÖZ

Bu makalede, rüşvetin sosyo-kültürel arkaplanına odaklanılmakta, toplumsal yapı ve kültürün, bir yönetsel yozlaşma örneği olarak rüşvet ve yolsuzluk türü olayların ortaya çıkmasında ne ölçüde belirleyici olduğu sorununa açıklık getirilmektedir. Rüşvet, bürokratik kurumlarda kendisini gösteren kamu görevlisi ile vatandaş arasındaki illegal bir davranış türüne karşılık gelmekte ve genel planda eşitlik, adalet ve hukukilik ilkesinin göz ardı edilmesini sonuçlamaktadır. Rüşvet, yönetsel süreçte beliren bir kuraldışı davranış olmakla birlikte toplumsal kültür, değerler, iktisadi koşullar, aile ve eğitimsel süreçlerle de yakından ilişkilidir. Bu yazıda, rüşvetçi edimlerin niteliği ve beslendiği sosyokültürel koşullara kuramsal açıdan vurguda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rüşvet, Toplumsal Yapı, Kültür, Hediyeleşme, Gelenek.

BRIBERY: A SOCIO-CULTURAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

This article focuses on the socio-cultural background of bribery and clarifies the extent to which social structures and cultures are decisive in the emergence of bribery and corruption as an example of managerial corruption. Bribery corresponds to a type of illegal behavior between public servant and citizen that manifests itself in bureaucratic institutions, and results in the general disregard of the principle of equality, justice and lawfulness. While it is an illegal behavior that appears in the managerial process, it is also closely related to social culture, values, economic conditions, family and educational processes. In this paper, the nature of corrupt acts and the sociocultural conditions in which they feed are emphasized.

Keywords: Bribery, SocialStructure, Culture, Gifting, Tradition.

GİRİŞ

Rüşvet olgusu, tarihsel süreç içerisinde hemen her toplumda şu ya da bu şekilde varlığını hissettiren ahlaki bir sorun olma özelliğine sahiptir. Üzerinde çok düşünülmesine ve çözümünü konusunda çok kafa yorulmasına rağmen varlığı ve yaygınlığından bir şeyler kaybetmiş değildir. Evrensel bir sorun olarak bütün toplumlar ve kültürlerde varlığına rastlanmakta ve toplumsal/siyasal ahlakın dejenerasyonunun bir göstergesi olarak görülmektedir.

Genel anlamda, gizli-saklı ya da üstü örtülü şekilde gerçekleştirilen bir eylem türü olarak rüşvet/yolsuzluk olgusu, hem iktisadi açıdan hem de toplumsal yaşam ve sosyal düzen açısından olumsuz sonuçları olan bir eylem türüdür. Zira rüşvet/yolsuzluk, ekonomik açıdan yatırım, gelir dağılımı, büyüme vs. gibi makroekonomik göstergeler açısından bir negatif girdi olarak görülmektedir. Devlet ya da siyasal iktidar, iktisadi düzeni ve sosyal adaleti temin etme babında, rüşvet ile daha yoğun mücadele etmek durumunda kalmakta, ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliği geliştirmekte, rüşvet olaylarının sığasını düşürücü, toplumsal afete dönüşmesinin önünü alıcı bir çaba içinde olmaktadır.

Rüşvet olayı, bürokratik ve siyasal yozlaşma sorunu olmakla birlikte toplumsal ve kültürel yapı ve faktörlerle de yakından ilişkilidir. Bürokratik/siyasal sistemdeki aksaklıklar, yasal boşluklar, zayıf mevzuat, örgütsel işleyiş bozuklukları vs. rüşvet veya yolsuzluklar için açık bir kapı oluşturabilirse de, nihayetinde yolsuz davranış içine girecek olanlar tek tek bireylerdir ve bireysel inisiyatif ya da bireyin ahlaki, kültürel donanımı son kertede belirleyici olacaktır. Bürokratik yasal çerçeve ne kadar eksik ve yetersiz olursa olsun, burada öne çıkan irade, insanın ahlaki duruşu, kültürel tavrı ya da grup davranışdır. Kültürlerin bir davranışa alan açabilmeleri, kültürel kodların toplum tarafından kabul görülme kapasitelerine bağlıdır. Eğer toplumda rüşvete dönük değer yargıları, bakış açıları toleratif ise ya da rüşvet bir tür “iş bitirme”, “sonuç alma yöntemi”, “iş kolay kılma aracı” vs. olarak görülüyorsa, rüşvet alma-verme toplum üyeleri tarafından her daim bir başvuru yolu olarak belirebilir. Hatta kayırmacılık, eş-dost gözetme, torpil yapma vb. fiillere dönük olarak toplumda belli bir meşruiyet, olağan bir algı ya da pozitif bir değer yargısı oluşmuşsa, bürokratik/siyasal kurumlarda bu tür tutum ve davranışlarda olağan ve yaygın bir manzara ile karşılaşmak kolaylaşmış olur. Bunun dışında rüşvet, kayırmacılık, torpil vb. eylemlere düşük tolerasyon gösteren, katı ve olumsuz tavır alan kültürlerde ise, bu tür eylemlerin gözükmeye, yaygınlaşma sığası düşer. Zira toplum bu fiillere onay vermemekte, meşru kabul etmemekte, bu yüzden yok edilmesi mümkün olmasa da dikkat çekici bir oranda görünme sıklığı azalmış olacaktır.

Kültürel bir engel teşkil etmesi açısından dinler de hemen her toplumda, rüşvet olgusunu yeric, yasaklayıcı, büyük bir ahlaki zaafiyet örneği olarak lanse ederler. Buna karşın yine de bu fiillere başvuran insanların sayısı bir hayli fazladır. Dine bağlılığın azalması, dinin toplum yaşamını belirleme gücünü kaybetmesi ve birey iradesinin din dışı disipline olması, ister istemez dinin rüşvet ve yolsuzluklarda engelleyici gücünü azaltacaktır. Hukuki ya da bürokratik denetimin nüfuz edemediği gri alanda, kimselerin, kanunların, yöneticilerin görmediği, duymadığı noktalarda, insanlar yasa dışına daha fazla çıkabilmekte, illegal süreçlere daha fazla sivrulabilmektedirler. Çünkü onları engelleyecek bir iç mekanizma artık işlev görmemektedir, engelleyici, mani olucu bir bariyer oluşturamamaktadır denebilir.

Bu yönüyle rüşvet olgusu, evrensel bir görünüme sahiptir ve içerik/işlerlik farklılığı itibariyle de toplumdaki farklılık gösterebilmektedir. Çok sayıda sosyal farklılık ve ayrışmaya karşın, rüşvet “genel-geçer” bir niteliğe sahiptir ve her toplumda gözlenebilmektedir. Bu durum, rüşvet ile sosyal yapı arasında sıkı bir ilişkiselliğe işaret etmektedir. Bu çerçevede, sorunun kaynağını, toplumsalı oluşturan öznenin mahiyetinde aramakta yarar bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, toplumsal kanı/düşünce, tasavvur vs. rüşvetin ortaya çıkması, şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir ve kültür, rüşvetin belki de en belirleyici unsurlarından biri durumundadır (Gürsoy, 2001:75).

Konumuzla ilintili olarak özellikle rüşvet olgusunun mahiyeti, sosyal, iktisadi, hukuki ve ahlaki özelliklerinin betimlenmesi önem taşımaktadır. Bundan başka, rüşvet(çi) davranışın doğası, toplumsal ve iktisadi yönü, kültürel değer ve norm bütünleri ile bağlantısı ve toplumsal yapı ve koşulların rüşvetin oluşumuna, yaygınlaşmasına olan etkisi vb.gibi hususlara açıklık getirilmeye gereksinim vardır.

Bu çalışmada, rüşvet olgusunu, iktisadi, yönetsel bağlamının ötesinde sosyo-kültürel dinamikler açısından nasıl bir görünüme sahip olduğu, sosyo-kültürel yapı, gelenek, değer ve ahlaki formlar ile sosyalizasyon ve eğitimsel süreçlerin rüşveti ne ölçüde beslediği ya da rüşvet olaylarının azaltılmasında ne ölçüde işlevsel bir nitelik arz etmekte oluşları üzerinde durulmaktadır. Kültür, davranışlar için motive edici güçlü bir arkaplan oluştururken, rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık gibi yönetsel sapmalar için nasıl bir sosyolojik zemin oluşturduğuna değinilmektedir. Çalışmada,

betimsel düzlemde sosyokültürel dinamiklerle rüşvet eylemi arasındaki ilişkiselliğe daha yakından bakılmaktadır.

1. RÜŞVET KAVRAMI VE MAHİYETİ

Rüşvet, kamu gücünü elinde bulunduran seçilmiş ya da atanmış kişilerin, görevlerinin gereği olan işlemler için, kendileri ya da başkaları lehine iktisadi çıkar sağlamaya dönük eylemlerini ifade eder. İrtikâp, zimmet, ihaleye fesat karıştırma, kayırmacılık vb. fiillerin hepsi, bu kapsamda değerlendirilir.

En genel anlamıyla rüşvet, “yetkili birisine başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir şekilde menfaat vaat edilerek ya da sağlanarak bir işin yaptırılması” (Mumcu, 1985:1) şeklinde tanımlanabilir.

Rüşvet kavramı, daha geniş anlamda ise, bir görevlinin görevini, bir gerçek veya tüzel kişiye haksız çıkar sağlayacak biçimde yapması ya da bu kişinin eylemlerini görmezlikten gelmesini sağlamak için kendisine verilen para, hediye ya da sağlanan olanak” (Bozkurt ve Ergun, 1998:214) olarak tanımlanır.

Rüşvet, iki taraf arasında cereyan eden karşılıklı “yarar” alış verişine dayanmaktadır. Ortada alan-veren, ya da alış-veriş içinde olan iki taraf mevcuttur. Rüşveti veren, kendisine çıkar/yarar sağlamak amacıyla, ya da işinin görülmesi karşılığında, verdiği meblağ/para ile kamu görevlisinin sahip olduğu yetkisini etkileme eğilimindedir. Rüşvetin sadece yetki saptırma eylemini içermediği aynı zamanda, yetkinin saptırılması riskini ortadan kaldırma maksadına yönelik de olabileceği söylenebilir. Örneğin, bahşiş ve avanta tarzında, evlendirme dairelerinde, gümrük bürolarında, hastane ve sağlık ocaklarında, tapu ya da adli kurumlarda kamu görevlilerine verilen takdimler bu türdendir (bkz. Gürsoy, 2001:67).

Aktan’a göre (1992; 2015: 50) rüşvet, kamu görevlilerinin hizmet ifa ederken görev ve yetkilerini kötüye kullanmak suretiyle birtakım kişi ve kurumlara ayrıcalıklı davranarak menfaat sağlamalarıdır. Rüşvet, kişilere ve kurumlara mali veya diğer menfaatler karşılığında belirli ayrıcalıklar tanıma adına yetkinin/gücün kötüye kullanılması olarak da görülebilir.

Rüşvetin mahiyetine bakılacak olunursa, iki farklı süreç şeklinde ele alınmaktadır. Birincisi, çabuklaştırıcı işlem ikincisi ise çarpıtıcı işlem olarak nitelendirilmektedir. Çabuklaştırıcı işlemde, yasal düzenlemelere uygun olarak resmi işlemlerin hızlandırılması söz konusudur. Çarpıtıcı işlemlerde ise yasal düzenlemelere aykırı bir işlem yapılmaktadır (Berkman, 1983:35). Bunlardan çarpıtıcı işlem, çabuklaştırıcı olana kıyasla daha ağır bir suç olarak görülmekte ve daha ağır cezai müeyyide ile karşılaşmaktadır.

Aktan da (1992: 25-26) rüşvet olayının iki şekilde gerçekleştiğini belirtir. Birincisi kamu görevlilerinin bizzat isteği üzerine, ikincisi ise, memurun muhatabı olan kişi ve kurumlarca teklif edilmesi halinde gerçekleşir. Bir başka deyişle, olayın *rüşvet isteme ve rüşvet kabul etme* gibi iki boyutu bulunur. Rüşvet istemede kamu görevlisi *aktif suje* durumundadır. Rüşvette her iki taraf için de bir menfaat söz konusudur. Taraflar menfaat karşılığında kamuya ait kaynakları kullanırlar.

Kişilerin rüşvet almaları, cezaların ağırlığı, yakalanma olasılığı, kaybedeceği maaş, emeklilik hakları ve memuriyete ilişkin bazı ayrıcalıklar ile yakalanma durumunda ortaya çıkacak psikolojik maliyetlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Rüşvetin sağlayacağı para, mal ve diğer kazançlara göre ise artacaktır. Ancak, kişiler rüşvetin getireceği artı ve eksilere farklı değer biçerler. Bunun sonucunda da rüşvet alma ya da almama yönünde bir eğilim ortaya çıkar. Rüşvet veren için yarar, söz konusu yasa dışı işlemin kendisine sağlayacağı çıkarlardır. Rüşvet vermenin maliyeti ise, kişiye yakalanma durumunda ortaya çıkacak maddi ve manevi zararlardır. Yapılabilecek bir kar-maliyet hesabı, elde edilecek yararların ortaya çıkabilecek maliyetleri aştığına kanaat getirilirse, rüşvet verme eğilimi ortaya çıkacaktır (Özsemerci, 2003:18).

Rüşvet yasadışı ve gizli bir faaliyet olduğundan, bireysel düzeyde rüşvetle ilgili araştırma ciddi bir zorluk teşkil etmektedir (Mazar ve Ariely, 2006). Taraflar bu tür fiil icra etmenin yasal karşılığını bildiklerinden genelde üstü örtülü, gizli-saklı şekilde enformel bağlantılar kurarak gerçekleştirirler (Vranka ve Bahnik, 2018). Bu yüzden, rüşvet fiilinin tam anlamıyla ülkeler bazında

ne boyutta bir potansiyeli temsil ettiği tam olarak bilinmemektedir. Kamuoyuna yansıyan, deşifre olan rüşvet olayları skandalları, buzdağının sadece görünen yüzüne karşılık gelmektedir. Esasta rüşvet alıp-vermenin bir işlem maliyeti olduğundan, taraflar her zaman enformel kanalları kullanarak, profesyonelce yasal açıklardan yararlanarak ve kamusal zararın görünmeyecek şekilde sofistike yollarla kamufle ederek gerçekleştirmeye çalışırlar.

Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının tespit ve incelenmesi zor olduğundan, gizli kapaklı gerçekleştirildiğinden, sosyal araştırmalarda kullanılan gözlem, anket, görüşme vb. standart teknikleri kullanarak bu tür olayların boyutlarını ortaya koymak mümkün değildir. Ancak basına yansıyan ve bu yolla kamuoyunun haberdar olduğu rüşvet olayları ve yolsuzluklar genel bir kanı oluşmasına katkı sağlayabilmektedir. Bu yüzden de, rüşvet ve yolsuzluk sorunu kamu bürokrasisini ve toplum vicdanını rahatsız etmekle birlikte köklü ve radikal çözümler getirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, sorunu değişik boyutları ile günışığına çıkaran bilimsel çalışmaların yetersizliği çözümü güçleştirmektedir.

Kamuoyuna yansıyan kimi rüşvet olaylarının da, adli ve idari kovuşturma sonunda cezai bir müeyyide ile karşılaşmamış olması, rüşvet işleminin delil bırakmadan kılıfına uydurularak, gizlilik içerisinde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, araştırma/soruşturma sürecinde bir koruma, kollama kalkanının devreye sokulduğu ya da yasal boşluklardan yararlanma fiilinin ustaca gerçekleştirildiği gibi bir durumla karşılaşmaktadır.

2. RÜŞVET: PSİKOLOJİK VE DAVRANIŞSAL TEMEL

Rüşvet ve yolsuzluk psikolojisi üzerine çalışan kimi akademisyenler, öncelikle grup normlarının grup içi/dışı etkileşim ve aktörlerin etkisi gibi etik olmayan davranışların sosyal psikolojik belirleyicilerine dikkati çekerler (bkz. Zaloznaya, 2017; Hoffmann ve Patel 2017; Camargo, 2017). Kuşkusuz yolsuzluğun karşılıklı ve sosyal etkileşimli doğası dikkate alındığında bu anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, seçimlerimizi etik olmayan davranışlara kaydıran karar verme ve bilgi işleme gibi bireysel düzeydeki zihinsel süreçleri ya da etik olmayan davranışların psikolojik belirleyicilerini de dikkate almak gerekir.

Dupuy ve Neset (2018), *The Cognitive Psychology of Corruption* adlı eserlerinde, rüşvet ve yolsuzluk fiillerini açıklamak için bazı bilişsel ve sosyo-psikolojik etmenlerin varlığını öne çıkartırlar. Onlara göre:

1. İktidarı elinde bulunduranların daha fazla yolsuzluk yapmaları muhtemeldir.
2. Bireyler, kişisel olarak kazanç elde etmeye kalktıklarında, daha düşük özdenetime sahip olduklarında, yolsuzluğun doğrudan değil de dolaylı olarak zarara neden olacağını algıladıklarında ve sonuç olarak söz konusu etik olmayan davranışların cezalandırılmadığı organizasyonlarda çalıştıklarında daha fazla yolsuzluk edimi içerisine girerler.
3. Bireyler genelde kayıplarını dengelemek için daha fazla risk alırlar ve kazançlarını korumak için riskten kaçınırlar. Belirsizlik durumları, yolsuzluk yapma olasılığını artırıcı bir etkiye sahiptir.
4. Rasyonelleştirme, bahane uydurma, kendini haklılaştırıcı argümanlara sarılma, yolsuzluğu daha kabul edilebilir ve tercih edilebilir bir noktaya getirebilir.
5. Suçluluk gibi duygular ya da ayıplanma, cezalandırılma, kınanma gibi duygular, bireyleri yolsuz fiiller içine girmekten alıkoyucu, caydırıcı bir tesir meydana getirebilir.
6. İdareciler, bu bilişsel etkileri azaltmak için, yolsuzluğun maliyeti hakkındaki bilgilenmeyi artırıcı mahiyette etik davranışı ödüllendiren ve normatif standartları belirleyen ve kurumsal karar vermeyi geliştirici önlemlere başvurabilirler.
7. Belirli bilişsel psikolojik mekanizmaların nasıl, hangi ve ne zaman yolsuzluğu az ya da çok mümkün kıldığı konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekir. Yolsuzluğun sosyal psikolojisi ve sosyal ve bilişsel psikolojilerin nasıl etkileşim kurduğu; yolsuzluğun bireyler üzerindeki psikolojik etkileri ve siyasi seçkinler üzerine yapılmış vaka çalışmaları, yolsuzluk edimini kontrol altına alıcı enformasyon desteği sunabilir.

Rüşvetin psikolojik mekanizmasını anlamak pek çok açıdan önemlidir. Çoğu firmaların/şirketlerin, iş bağlantıları için rüşvet ödemek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde % 15-20, bazı gelişmekte olan ülkelerde (Çin, Rusya, Meksika vs.) % 40 civarında rüşvet alınıp verildiği istatistiklere yansımaktadır. Fiilin bu denli yaygın görüntüsüne rağmen davranışsal araştırmalar son derece azdır. Konuyla ilgili yapılan az sayıdaki çalışmada, görüşmecilerin rüşvet davranışına dönük algı derecelendirmeleri ve rüşvet senaryoları üzerinde durulmuş, ancak, gerçek rüşvet davranışlarını doğrudan inceleyen çalışmalara pek fazla rastlanmamaktadır. Bunun nedeni, diğer legal davranışlar gibi, bireylerin bu davranışları aleni olarak ifade etme, açıkça sergileme ya da bildirme konusunda genellikle isteksiz ve ürkek davranmalarından kaynaklanmaktadır. Dahası, araştırmacıların yasal olarak sorumlu davranışları değerlendirmelerinde bir takım etik kaygılar da bunda önemli rol oynamaktadır (Lan ve Hong, 2017).

Yine, bazı araştırmalar (Abbink ve Henning, 2006), ülke genelindeki yolsuzluklar ile bireysel düzeydeki dürüstlük arasında bir ilişki olup olmadığını da incelemişler. Yani ciddi şekilde yozlaşmış bir ülkede insanların dürüst olmayan davranışlar sergileyip sergilemeyeceğini konu edinmişlerdir. Bazı araştırma bulguları bir hayli ilginçtir. Bir başka deyişle, bir yandan ciddi kural ihlali (vergi kaçakçılığı, siyasi dolandırıcılık, yolsuzluk vs.) sergileyen ülkelerde yaşayan kişilerin de benzer şekilde bireysel anlamda dürüst olmayan davranışları daha fazla sergiledikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Erken dönem rüşvet/yolsuzluk araştırmaları, esas olarak yolsuz davranışın ya da rüşvet verme davranışının ekonomik ve kültürel etkilerine odaklanmışlardır. Sosyal psikolojik perspektiften yapılan rüşvet araştırmalarında ise, insanların sıklıkla başkalarının eylemlerinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır (Cialdin vd., 1990; Lan-Hong, 2017).

Bazı davranış araştırmaları (Aguar vd. 2009) erkeklerin kadınlara göre daha bencil olduklarını ortaya koyan güçlü kanıtlara sahiptirler. Yine, kadınların gerçekte olduklarından daha az bencil olmaları da onlardan beklenir (Branas-Garza vd., 2016). Yine, bazı meta-analiz araştırmaları da erkeklerin kadınlardan daha fazla yalan söylediğini ortaya koymuştur (Capraro, 2017). Bununla birlikte yolsuzluk/rüşvet konusundaki cinsiyet farklılıkları literatürde (Swamy vd., 2009) belirsizliğini korumaktadır. Svamy vd. (2001), bir ülkedeki kadınların parlamentodaki sayılarının fazlalığı, beraberinde yüksek bir etik standart getireceği ve bunun da doğal olarak yolsuzluk/rüşvet vakaları üzerinde belirleyici bir etki yaratacağını ileri sürmektedirler. Ancak bu veriler evrensel değildir. Nitekim Avustralya'daki kadınlar yolsuzluğa erkeklerden daha az toleranslı iken, Hindistan, Endonezya veya Singapur'da önemli cinsiyet farklılıkları bulunamamıştır (Lan-Hong, 2017).

Kimi araştırmalar erkeklerin kadınlardan daha saldırgan (komünal) olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, erkekler rüşvet oyununda kazanmaya ve diğerlerinden daha iyi performans göstermeye kadınlardan daha fazla odaklanabilmektedirler. Amaçlarına ulaşabilmek için erkekler muhtemelen kadınlardan daha fazla rüşvet ödeyebileceklerdir. Kadınlar görece kazanmaya erkeklerden daha az yatkındırlar ve rüşvet verme-alma olayına daha az bulaştıkları ifade edilebilir (Fiske, 1992; Markus ve Kitayama, 1991; Lan-Hong, 2017).

Bu yöndeki araştırma bulguları, rüşvet alma/verme ediminin, bürokratik ve siyasal nedenleri dışında, sosyo-psikolojik ve kültürel yönleri de olabileceğine dair güçlü kanıtlar ortaya koymaktadır. Sosyo-psikolojik etkenlerin, pek çok davranış için güçlü bir motivasyonel arkaplan oluşturduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Yine, kültürel değerlerin, eylemlerimiz için engelleyici olduğu kadar destekleyici bir operasyonel destek sundukları gerçeğini teslim etmekte yarar var.

3. KÜLTÜREL BİR OLGU OLARAK RÜŞVET

Rüşvet olayının hemen her toplum ve kültürde ortaya çıkması, rüşveti genel ve evrensel bir edim olarak görmenin dışında, sosyo-kültürel ve psikolojik bir eylem türü olarak görmeye de itmektedir. Zira rüşvet, belli bir toplumsal kültür içinde onun, imkân ve izni dâhilinde vücut bulmakta, taraflarca bir değer/anlam taşımakta ve neticede birey özelinde, insanın kendi inisiyatifi ve istemleri dâhilinde, içsel dürtüleri ekseninde gerçekleşen bir edim olma özelliği taşımaktadır.

İnsanların rüşvet almalarına ilişkin farklı teori ve yaklaşımlar vardır. Bu teoriler açgözlülüğten haraç almaya kadar rüşvet için sayısız teori ve açıklamaları içermektedir. Yolsuzluk

psikolojisi üzerine yapılan son araştırmalar, yeni ve ilginç teoriler ortaya koymuştur. Buna göre, bazı çalışmalar, kolektivitizmin, yani bireye ortak kimlik ve sorumluluk veren bir kültürün rüşveti teşvik edebileceğini ortaya koymuştur. Buna göre, özellikle kolektivist zihniyete sahip insanların rüşvet verme olasılıklarının daha yüksek olduğu ve eylemleri için daha az kişisel sorumluluk hissettikleri görülmüştür. Yine bazı çalışmalar, daha yüksek düzensizlik ve kriz yaşayan ülkelerde, daha yüksek yolsuzluk oranlarına rastlanıldığını ortaya koymaktadır. Bu realite, hlihazırda sağlanan hizmeti dllandirmeye matuf olmaktan çok, gelecekte daha iyi hizmeti garantiye almaya dönük bir uygulama olarak belirlemektedir. Kimi araştırmalar da, rüşvetin verdiği zararların öngörülemez olduğu durumlarda, insanların rüşveti etik dışı olarak görme ihtimallerinin daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Yine, grup ortamında, bireylerin grup kimliğine uyacak şekilde hareket ettiklerini ve bu da grup referansıyla yolsuzluğa yönelme eğilimlerinin fazla olacağı ifade edilmektedir (<https://www.corporatecomplianceinsights.com>).

Kültürel perspektif, rüşvet ve yolsuzluğun paylaşılan sosyo-kültürel normların sonucu olduğunu ve bu nedenle rüşvetin bazı kolektivist kültürlerde bireyci kültürlere göre daha yaygın olduğunu iddia etmişlerdir (Fischer vd., 2014; Mazar ve Aggarwal, 2011). Bazı araştırmalarda da bireylerin kültürel olarak paylaşılan belirli değerleri, inançları veya uygulamaları iselleştirmeleriyle bir ‘‘yolsuzluk kültürünün’’ yaratıldığını ileri sürmüşlerdir (Hauk ve Saez-Marti, 2002). Örneğin, karşılıklılık (Shen vd.,2011) ve sorumluluk dağılımı (Mazar ve Aggarwal, 2011) gibi kültürel değerlerin bireylerin rüşvet verme niyetlerini ve gerçek rüşvet verme davranışını (Barr ve Serra, 2010) artırdığı gösterilmiştir (Lan-Hong, 2017).

Spesifik olarak rüşveti çevreleyen sosyal normlar, rüşvetin sosyal uygunluğu ve cezalandırma potansiyeli hakkında belirleyici bir rol oynar. Bunun dışında rüşvetin normatif düzeyi, kendi rüşvet demelerine karar veren görevliler/taşafklar için yararlı bilgiler sağlar. Yani, başkaları yüksek miktarda rüşvet ödediğinde, bireyler de yüksek düzeyde ödeyecek, başkaları düşük miktarda rüşvet ödediğinde, bireyler de düşük düzeyde ödeyecektir. Yine kimi araştırmalar, insanların başkalarının rüşvet verme nedenlerine uygun hareket ettiklerini, sosyal normlara uygunluğun rüşvet teklif etme davranışını büyük ölçüde belirlediğini ortaya koymaktadır. Yani rüşvet oranının yüksek olması, daha fazla rüşvet fiili sergilemeyi pozitif etkilemektedir. Kolektivist kültüre sahip lkelerdekilerin esnek/demokratik ülke kltrlarına oranla sosyal normlara daha bağlılık gösterdiklerini, bu sebeple, yüksek rüşvet oranının, gruba bağlılık düzeyi yüksek kolektivist kültürlerde, diğerlerine oranla daha fazla görüldüğünü ifade etmişlerdir (bkz.,Banerjee, 2016; Gelfand vd., 2011; Lan-Hong, 2017).

Pek çok toplumda rüşvet vermek yasa dışı bir faaliyetten çok ‘‘rtk bir kural’’ olarak ele alınır; örneğin in'deki doktorlara ‘‘kırmızı cepler’’ vermek ve Hindistan'da ehliyet sınavlarında yetkililere bahşiş vermek gibi örnekler çoktur. Rüşvet vermenin yaygınlığı, çoğulcu cehaleti de yansıtır olabilir; yani, belirli bir kültürdeki insanlar bireysel/özel olarak rüşvet normunu onaylamasalar da, toplumlarında yaygın olduğunu gözlemledikleri için diğer insanların rüşveti onayladığına inanabilirler. Bu nedenle rüşvet, sosyal sisteme yerleşebilir ve sadece bir rüşvet eyleminin ötesinde tüm topluma zarar verebilir. rnek olarak in'deki Ming Hanedanlığını ele alabiliriz. Bu yönetim altında rüşvet, gruba sadakatgsterme eylemi olarak görülüyordu. Bir yetkili rüşvete karışmayı reddederse, meslektaşlarıyla ters düşmüş olur ve bu nedenle dışlanırdı. Bu durum, devlet içinde yolsuzluk yanlışı memurları çoğaltma etkisi yaratmıştır denebilir (Prentice ve Miller, 1993; Huang, 2007; Lan-Hong, 2017).

Yine, bireysel başarı ile rüşvet verme davranışı arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Rüşvet vermek, düşük başarı (performans) ve güven eksikliğinin telafisi olarak da devreye girebilmektedir. Örneğin, 2008 yılında Sichuan depremi sırasında birçok resmi bina ve okul yıkılmış ve yüzlerce ocuk ölmüştü. Daha sonra bu binalarınmteahhitlerinin, bina güvenlik standartlarını karşılamamak için yetkililere rüşvet verdiği ortaya çıkmıştır (York, 2008). Yani başarısızlık ya da yetersizlik durumunu telafi etmek için rüşvet kullanılmıştı. Diğer yandan, rüşvet vermek üstün başarı/performansın ve yüksek güvenin pekiştirilmesi olarak da kullanılmaktadır. Örneğin, Wal-Mart'ın Meksika, in gibi gelişmekte olan ülkelerde işlerini bytmek için rüşvet ödediği iddia edilmektedir. New York Times, Wal-Mart'ı ‘‘saldırđan ve yaratıcı bir yozlaştırıcı’’ olarak tanımlamaktadır (Lan-Hong, 2017). Lan ve Hong'un (2017) toplumsal normlar, cinsiyet ve rüşvet

verme davranışını ele aldıkları araştırmasında da, katılımcıların rüşveti, düşük performansı telafi etmek için bir çare olarak değil, kazanmalarına yardımcı olmaya dönük bir sigorta biçimi olarak kullanma eğilimlerinde oldukları sonucuna varılmıştır.

4. RÜŞVETİN SOSYO-KÜLTÜREL BELİRLEYİCİLERİ

Rüşvet olayı, çok yönlü ve farklı etkenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Rüşvetin doğası, ortaya çıkış şekli, mahiyeti ve türleri toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterir. Toplumların değer ve norm sistemleri, siyasal yapı, iktisadi sistem, yönetim-halk ilişkisinin doğası, siyasal sistemin halka yaklaşım tarzı, toplumun kültürel düzeyi, yaşama tarzı/standartı vs. rüşvet fiilinin ortaya çıkmasına etki eden sosyo-kültürel belirleyicileri oluşturur. Bunun dışında rüşvetin, bürokratik yapıdan ve onun işleyiş tarzından kaynaklanan, siyasal rejimin niteliğinden, iktisadi yapının taşıdığı elverişsiz koşullardan kaynaklanan birtakım teknik nedenleri de bulunmaktadır. Ancak, siyasal sistem ya da bürokrasideki yasal boşluklar ve istikrarsız durumlar her ne kadar etkili olursa olsun, rüşvet eyleminin, bireyin iradi tercihleri, toplumsal koşullandırmalar ve toplumsal kültürün bakış ve yaklaşım tarzı ile yakın ilişkisi söz konusudur. Toplumsal kültürün, esnek, toleratif, görmezden gelici ya da rüşvetin sadece düşük ahlaki bir zaaf olarak addedildiği toplumlarda, rüşvetin yayılma hızı ve bütün bir toplumu etkisine alma olasılığı artış gösterir.

El-Attas, rüşvet olayının sosyo-kültürel belirleyicileri olarak; eğitim yetersizliği, toplumsal kontrolün eksikliği, cezaların caydırıcı olmaktan uzak oluşu, yöneticilerin yolsuzluk olayını azaltmaya yönelik olumlu havayı oluşturmada etkili olamayışları, din ve ahlak eğitiminin yetersizliği, hükümetin yapısı, siyasal/iktisadi yapıdaki radikal değişiklikler, toplumun içinde bulunduğu nesnel koşullar vb. etkenlerin rolüne dikkatleri çeker (1988: 61).

Rüşvet ve yolsuzluk eyleminin kökeninde toplumun geleneksel değer ve yaşama tarzının önemli etkisinden söz edilebilir (Fischer vd., 2014). Geleneksel toplumdaki hediyeleşmenin cemaatçi bağları güçlendirici fonksiyonu olduğu bilinir. Bu geleneğin yönetsel düzleme taşınması durumunda kamusal rantları kontrol merciinde bulunan kesimlerin hediye verenin çıkarlarına alet olma tehlikesi ortaya çıkar. Çünkü hediye veren mutlak bir çıkar hesabı içinde olmasa da kamusal idarecilerin kamunun olanaklarını söz konusu kişi ve grupların lehinde kullanmaları mümkün hale gelir.

Geleneksel sosyal yapıya sahip ülkelerde, toplumsal örgütlenme ve ilişkilerin genelde aile, akrabalık, aşiret, dinsel ve hemşehrilik temelinde yapılaşmış olması, doğal olarak resmi kurumlarla olan ilişkilere de yansımakta, kayırmacılık, rüşvet, yolsuzluk türü olaylara zemin hazırlamaktadır. Bu toplumlarda, devlet ve ulus gibi kurumlara olan bağlılık zayıftır ya da ikinci ve üçüncü derecede bağlılıklar şeklinde temayüz etmektedir. Kamu görevlisi de çoğu zaman geleneksel ilişkilerin baskısı altında iş yapma eğiliminde kalmaktadır. Kamu görevlisinin etrafındaki insanlar da bürokrati çoğu zaman, bürokrat kimliği ile değil, kendilerine olan yakınlık derecesi üzerinden değerlendirmektedirler. Bir başka deyişle, bürokratin yakınları, bürokrat rolünü başkasına karşı, kendilerine ise akrabalık, yakınlık rolünü oynamasını beklemektedirler. Bu güçlü geleneksel yapı içinde bürokratin yakınlıklarına karşı resmi, mesafeli davranma imkânı kalmamaktadır (Özsemerci, 2003:51).

Ülkemizde özellikle, taşra ya da kırsal kökenli vatandaşlar arasındaki hediyeleşme geleneği, rüşvet ve yolsuzluk edimleri için bir hareket noktası olabilmektedir. Bu kültürlerde, insanların birbirlerine yardım ve destek çıkmaları, hediyeleşmeleri çok sık rastlanan bir adettir. Hediye alma ve vermenin, sosyal ilişkiyi başlatıcı ve kuvvetlendirici bir boyutu olmakla birlikte, resmi kurumlar söz konusu olduğunda hediye alıp vermenin, rüşvet ve yolsuzluk için bir hazırlayıcı temel oluşturması muhtemeldir. Bir başka deyişle, hediye alma alışkanlığı kazanan bir kamu görevlisi, bunun karşılığı olarak, kamuya ait imkân ve fırsatları karşı tarafa sunması her zaman ihtimal dâhilindedir. Hediye getirene ayrıcalıklı davranılması, işlerinin kolaylaştırılması ya da yasal olmayan taleplerinin yerine getirilmesi halinde, kamu imkânlarının suiistimal edilmesi sorunu ile karşılaşmaktadır denebilir.

Bir rüşvet türü olarak torpil yapmak, torpille işlerini yürütme temayülü de, kültürel yapı ve kolektif tasavvurlardan büyük ölçüde güç/destek alır. Candan Wilson'un da ifade ettiği gibi, ülkemizde torpil oldukça yaygın bir usuldür ve bunun kültürden kaynaklanan nedenleri vardır. Ona göre, Türk kültürü "istisnacı" (particularist) bir kültürdür. "Kuralcı" (universalist) değil. İstisnacı

kültürlerde arkadaş, akraba ve yakınlarla ayrıcalıklı davranmak, öncelik tanımak çok doğal kabul edilir. Kültürümüzde kurallar vardır, varlığı kabul edilir ancak her zaman istisnai durumlar olabilir ve kurallar yakınlarla uygulanmak zorunda değildir. Onlara istisna yapılabilir. Bu sebeple Türkiye’de yakınlık içinde olduğumuz kimselere torpil yapmak, ayrıcalık tanımak sık rastlanan bir durumdur. Bunun dışında insanlara yardım etmek ve yardım almaya büyük bir teveccüh gösterilir. Bir yakınımız için ayrıcalık yaptığımızda onun da bizim için bir ayrıcalık yapmasını bekleyerek hareket edilmekte. Bir başka ifade ile insanlarda kredimiz olmasına, bize karşı borçlu hissetmelerine önem veriyoruz (Candan-Wilson, 2009:9).

Hiç kuşkusuz, geleneksel sosyo/kültürel yapı özellikleri sürdüren kesimlerde, hem bürokrat hem de vatandaşın, söz konusu kültürel kodlar üzerinden bir ilişki geliştirmesi her zaman mümkündür. Zira bu ilişki biçimi, her iki taraf için de kazanç getirmekte, bürokrat, itibar ve saygınlık kazanmakta, vatandaş ise kamu imkânlarını kendi özel çıkarı için kullanmış olmaktadır. Bu yüzden ki, kamu görevlisinin yakınlarını kayırması, kollamasına hemen her kültürde rastlanmaktadır. Bu alış-veriş, halk dilinde, kimi zaman iltimas, kimi zaman adam kayırma ya da torpil kavramı ile de ifadesini bulmaktadır.

Öz olarak ifade etmek gerekirse, rüşvet ve yolsuzluk, temelde sosyolojik bir olaydır ve toplumun değer, anlam, yaşama biçimi ve örgütlenme tarzıyla yakından ilişkilidir. Rüşvetçi davranışın ortaya çıkmasında toplumsal değişkenlerin önemi yadsınamaz. Örneğin, toplumsal yapıdaki hızlı değişimler, ekonomik istikrarsızlık, normatif değer ve kuralların etkinliğindeki aşınmalar, politik sistemdeki yozlaşmalar, sosyo-ekonomik koşulların kötüleşmesi, toplum ihtiyaçlarına uymayan mevzuat, yoğun kırtasiyecilik, tutarsız personel politikası, yasal boşluklar, toplumsal sorumsuzluk, bilinçsiz yurttaş gibi değişik etkenler rüşvet ve yolsuzluk olayları için uygun zemin hazırlar.

5. SOSYAL YAPI, AHLAKİ KRİZ VE RÜŞVET

Sosyal yapı, tutum ve davranışlarımız için temel oluşturur, hangi davranışın meşru olup olmadığı, toplumda nasıl hareket edeceğimiz, hangi değerlere/normlara uymamız gerektiği, uyulmadığı takdirde ne tür yaptırımların devreye gireceğini belirler. Sosyal ilişki ve eylemlerimiz için referans teşkil edecek değer örgüleri kompleksine dayanır. Birey, neye iyi, neye kötü, ya da hangi davranışın onay alacağı hangisinin red olunacağına dair sosyalizasyon süreci içinde yoğun bir bilgilendirme süreci yaşar. Ahlaki kalıplar, hukuk kuralları, sosyal davranma ölçüleri, hatta tasavvur biçimleri, düşünsel ve algısal prototipler bu süreçte oluşur, toplumsal yapı/kültürün olanakları, eylem ve tasavvurlarımızın sınırını ve ufkunu belirler. Dolayısıyla, normal meşru davranışlar/tutumlar kadar, meşru olmayan, illegal, kuraldışı, normatif olmayan tutum ve davranışlar da bu süreçte öğrenilir, benimsenir. Dolayısıyla, bir davranışın ahlaki olup olmadığı, suç teşkil edip etmediği, meşru olup olmadığının ölçüsü, toplumun ortak, genel yargıları, düşünsel standartları, kurulu/yerleşik değer kalıplarıdır denebilir.

Bu çerçevede, rüşvet, yolsuzluk türü davranışların algılanması ya da meşru addedilip addedilmemesi, topluma/kültüre göre değişiklik gösterebilir. Ancak, hemen bütün toplumlarda, gelişmiş ya da gelişmemiş sosyo/kültürel yapılarda, tarih boyunca, bir haksız kazanç türü, eşitlik ve ayrımcılık yaratıcı bir edim olarak rüşvet ve yolsuzluk olaylarının bir suç, günah, ahlakdışı bir eylem vb. sıfatlarla anıldığını teslim etmek gerekir. Bir başka deyişle, rüşvet ve yolsuzluk türü olaylar bir sapma, suç ve günah kapsamında değerlendirilmekte, toplumsal yapı ve kültürlerden geçer/kabul almamaktadır. Dinler de, rüşvet ve yolsuzluğu büyük bir günah ve toplumsal çöküşe sebebiyet veren, eşitsizlik yaratan bir sapkın davranış olarak görmektedirler. Ancak, tüm bunlara rağmen, söz konusu olumsuzlayıcı bakış ve yaklaşımlara karşın rüşvet/yolsuzluklar varlığını korumakta, yaygınlaşmakta, hemen tüm toplumlarda az ya da çok varlığını devam ettirmektedir.

Toplumda, rüşvet ile ilgili değerlerin iki yönünden bahsedilebilir. Birincisi, rüşvet alanın bu davranışı üzerindeki değerler, ikinci olarak da, rüşvet verenin davranışı ile ilgili değerler. Aslında, hukuki normlara göre bu iki tür davranış da hukuk dışı kabul edilmekle beraber, birçok toplumda değer sistemi rüşvet alanın davranışını kınarken, rüşvet verenin davranışını görmezlikten gelmektedir. Bürokrasi ile sıkı ilişki içinde olan kesimler, kimi zaman en tabii haklarına kavuşmak

için rüşvet vermeye icbar edilmişlerse, bu biraz da rüşvet vermeyi katlanılması gereken bir zorunluluk gibi addetmiş olmalarından kaynaklanır. Bu durumda, toplumda rüşvet verene yönelik olumsuz bir yargı oluşmamakta, çoğu zaman da rüşvet veren kişilerin mağdur olduğuna dair bir kanı hasıl olmaktadır. Bu durumda olumsuz yargılar, rüşvet alanın davranışı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rüşvet veren, rüşvet dolayısıyla büyük çıkarlar sağlasa da kınanmamakta ve rüşvet verebilmek toplumda bir beceriklilik olarak görülmektedir (Tekeli-Şaylan, 1974:109) Toplumda yaygın olan bu türden değerlerin genel-geçer bir norm haline gelmesi, hiç kuşkusuz rüşvet fiilinin yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Rüşvet alma ve verme, esasta bir ahlak(sızlık) ve yasa ihlali sorunudur (Alkan, 1993:120). Toplumsal ilişkileri düzenleyen temel ahlaki hükümler, hiçbir surette kuraldışı, normdışı, hak ve özgürlük ihlali kabilinden tutum ve davranışlara ruhsat vermez, onaylamaz ve meşru olarak addetmez. Bu yönüyle ahlaki değerler, kınama, ayıplama, dışlama kabilinden yaptırımlar içerir. Ancak, ahlakın bağlayıcılığı ve toplumsal bir tutkal olma işlevinde aşınmalar söz konusu olduğu durumlarda, ahlaki hükümler, değer ölçüleri insan davranışları için bağlayıcı bir referans olmaktan uzaklaşır. Sosyal değişme, kaotik durumlar, teknolojik gelişmeler vs. asal sosyal bağlılıkları, yerleşik değer ve teamülleri zayıflatıcı, önemsizleştirici yer yer fantastik bir öge haline getirici tesirler meydana getirebilir. Bu gibi durumlarda, toplumsal ahlak yerine, sadece bireyi bağlayan, toplumsal implikasyonları olmayan, bireyci ahlak dediğimiz sınırlı/kısıtlı bir ahlak türü neşvü nema bulabilir. Bu ahlak türü, kamusal/toplumsal fayda esprisini incelemek yerine, bireysel çıkarı/yararı yüceltici, ona hizmet eden bir işlevselliği icbar eder. Bu ahlak türü, kamusal yararlarla ilgili hususlarda özveride bulunmayı, ona hizmet edici bir referans olmaktan uzaktır. Bu gibi durumlarda, kuraldışı, normatif olmayan hatta illegaliteye hizmet edici tutum ve tavırlara yönelmek, kişisel çıkarı yüceltici bireyselci ahlak için engelleyici bir unsur değildir. Aksine, kamu aleyhine gelişen kişisel çıkara dayalı güdüler, söz konusu bireyci ahlak umdesi için yöneltici bir referans unsuru olarak da öne çıkabilir.

Sosyal yapının rüşvete yol verme potansiyeli durumunda, rüşvet vb. olayların yaygınlaşması olağandır ve rüşveti önleme noktasındaki çabalar da o denli sonuçsuz kalacağına benzemektedir. Sosyal yapının istikrarsız, değişken, her daim yeniden inşa olunan, eski değerlerin/normların etkisini yitirdiği, yerine yenilerinin konulamadığı durumlarda, sağlıklı bir sosyalizasyonun söz konusu olmadığı hallerde illegaliteye bariyer oluşturacak ahlaki duvar büyük bir çöküş hali yaşar. Değişime karşı güçlü direnç noktaları kaybedildiği durumlarda, normatif yapının işlevselliğini sürdürmesi, yasadışı ve kuraldışılık kültürüne karşı koyabilmesi güçleşir. Sosyal dokunun sağlamlığı, dayanıklılığı, bireyi/toplumunu pek çok badireden kurtarabildiği gibi, sosyal yaşam ve ilişkilerin sağlıklı bir zeminde sürdürülmesi de olanaklı hale gelir. Rüşvet ve yolsuzluk türü olaylar, hem sosyal /siyasal/iktisadi yapının kaotik bir hal aldığı durumlarda hem de buna eşlik eden ahlaki, moral tutkalın bağlayıcılığını yitirdiği, çıkarıcı, ben odaklı, maddiyatçı reflekslerin yükselişe geçtiği durumlarda yaygınlık gösterir. Bu sayede, herkesin kendi gemisini kurtarma sevdasına kapıldığı anomik bir toplumsal iklim vücuda gelir. Bu iklim, kuşkusuz her türden patolojik temayülün köksalması için elverişli bir iklime karşılık gelir. Sosyal sapma, politik yozlaşma ve rüşvet/yolsuzluk türü olayların sığasının arttığı dönemler söz konusu bu kaotik iklimin hâkim olduğu dönemlerdir.

Aslında, rüşvet olayında “insan” faktörü son derece merkezi bir yer işgal etmektedir. Yasalar, bürokrasi, ekonomik yapı, kültürel ortam vs. bir yere kadar belirleyici etken olabilmekte, ancak, rüşveti verme ya da almaya dönük inisiyatif sonuçta bireye aittir, birey ister kamu görevlisi olsun, ister yarar saikiyle hareket eden iş adamı, nüfuzlu insan veya vatandaş olsun, sonuçta bu tür eylemlerin suç, günah, ahlakdışılık olduğuna dair bir ön bilgiye sahip olmasına karşın vicdanı ve bilincinin oluru ile bu tür eylemlere ya başvurmakta ya da bundan kendisini men etmektedir. Yani rüşvet ve yolsuzluk ediminde bulunan taraflar için, insan faktörünün niteliği son derece önemlidir. Ahlakilik zırhı kuşanmış insan için, rüşvet alma/verme, insan onurunu zedeleyen, toplumsal eşitsizlik ve adalet duygularını tahrip eden bir suç edimidir. Kendi çıkarı için kamusal eşitliği ve adaleti örselemenin, yok etmenin son derece bencilce bir eylem olduğunun farkındadır. Bu bilinç, rüşvet olayında taraf olan kesimlerin davranışları için bir tür turnusol kâğıdı işlevi görür.

Rüşvet almanın, maddi ihtiyaçlarla olan ilişkisi de tartışmalı bir konudur. Kamu görevlisinin maddi gereksinimleri temelinde rüşvet almaya yöneldiği, tatminkâr bir gelir diliminde olması halinde bu tür yollara sapmayacağı varsayımı her zaman geçerli değildir. Rüşvet almada, ihtiyaç içinde olma

bir etkili faktör olmakla birlikte, büyük çaplı rüşvet skandallarına karışan pek çok kamu görevlisinin hiç de ihtiyaç sahibi pozisyonunda olmadığı, hali vakti yerinde olup da rüşvet alan ve veren kesimlerin olması, bu varsayımı büyük ölçüde etkisiz kılmaktadır. İhtiyaç sahibi olup da rüşvet ve yolsuzluk türü olaylara sapmayan kamu görevlilerinin varlığı, meselenin daha çok bir ahlak sorunu olduğu yönündeki yargıları güçlendirmektedir.

Dolayısıyla ihtiyaç olgusu son derece göreceli bir konudur, kamu görevlisinin statüsünün gerektirdiği bir sosyal yaşam standardına ulaşmak için toplumsal baskının söz konusu olması, kimi durumlarda kamu görevlisini bu standarta ulaşma adına güçlü bir motivasyon olarak, normatif olanı zorlayıcı, sınır ihlaller yapmasını kolaylaştırıcı, esnek bir tutum içine girmesine zemin hazırlayabildiği düşünülebilir. Sosyal statüye uygun yaşama arzusu, bazen totaliter bir motivasyonla, kişiyi yasadışı tutumlara yöneltebilmektedir. Pek çok kamu görevlisinin, daha iyi, kaliteli bir yaşam arzusu ile ahlaki davranma arasında keskin gelgitler yaşadığı, yasadışılık ile ahlakiliğin gölgesi altında kimi zaman rüşvete dönük temayüllerin ağır basması söz konusu olabilmektedir. Kamu görevlisi imkânlar ve fırsatlar uygun olduğu durumlarda, söz konusu arafta olma halinin yüksek baskıncı ile daha bireyci, ben odaklı, çıkar/maddiyat saiki ile davranma durumunda kalmaktadır.

6. KÜLTÜR, HEDİYELEŞME GELENEĞİ VE RÜŞVET(ÇİLİK)

Sosyal teorisyenler, siyasette ve kamu bürokrasisinde rüşvet düzeninin işleyişinde kültürel düzlemde mevcut bulunan hediyeleşme geleneğinin etkisinden söz ederler. Hediyeleşmenin bürokrasiye, siyasete nüfuz etmesi durumunda, yanlı, eşitsiz, hak ve hukuka aykırı davranışların yaygınlık kazanacağına dikkatleri çekmektedirler. Maksudatlı verilen bir hediyein mutlaka bürokratik ilişki dünyasında bir karşılık bulması mukadderdir. Zira vermek beraberinde karşılıklılık beklentisini harekete geçiren oldukça güçlü bir motivasyondur.

Hediye, ilk bakışta karşılıklılık gerektirmiyor gözükse de aslında Mauss'un da ifade ettiği gibi, üç katlı bir yükümlülük içermektedir. Bunlar, vermek, almak ve karşılıklı bulunmaktır. Mauss, özellikle de etnografikliteratürün ışığında (özellikle Amerika'da Potlaç, Pasifik'teki Kula ve Yeni Zelanda'daki Hau), hediyein toplumsal yaşamın tam da odağında yer aldığını göstermeye çalışır. Hediye asla basit bir mal değiş tokuşu değildir ve bir bakıma hayatın her yanına dokunan bir mekanizmadır. Değiş tokuş evlilikte, festivallerde, resmi ritüellerde, askerlik hizmetinde, danslarda, bayramlarda, panayırarda ve benzerlerinde görülebilir. Değiş tokuş edilen nesnelere aynı zamanda bir ruhu, ruhsallığı olan şeylerdir. Bu haliyle bir nesne sadece nesne değil, aynı zamanda bir değiş tokuş sisteminin, dolayısıyla, yaşamsal bir bütünün parçalarıdır (Lechte, 2006:62-63).

Mauss'a göre, hediye toplumlarının karakteristiği, kapitalist toplumlarda olduğu gibi daha çok zenginlik biriktirme amacıyla zenginlik biriktirmek değildir aksine, harcamak (vermek) ve saygınlık kazanmaktır. Örneğin Kuzey Amerika Potlaç'ının özü verme yükümlülüğüne dayanır. Saygınlık ve onur; mümkün olan en çok şeyi harcayana aittir ve vermek alıcıyı verenin eli açıklığına yönelik bir yükümlülük altında bırakır. Potlaç, katıksız bir tahribat orjisine, yani karşılıksız bir katıksız harcamaya dönüşmediği sürece böyledir. Ancak, çoğu kere hediyeler misliyle (faiziyle) karşılık görmeli, böylece hisseleri daha da yükseltmelidir (Lechte, 2006:63).

Hediye alışverişinde veren kişi alan kişiye nazaran daha üst ya da alt konumda olabilir ve hediyeleşme bu hiyerarşik ağı daha da güçlendirebilir. Hediye veren kişi alan kişiden üsteyse alt konumdaki karşılığını vermek zorunda değildir. Çünkü söz konusu olan şey iyilik ya da sadaka vermek gibi algılanır. Batı kültüründe üsttekiler alttakilere "karşılık beklemeden" verir. Sosyal düzlemde üsttekiler alttakilere hediye verirler. Diğer kültürlerde ise mekanizma biraz farklı işler. Alttekiler üsttekilere bağış yapar, hediye verirler. Doğu'da "efendinizin yanına ona hediye vermeden çıkamazsınız. Herhangi bir hediye, bir tavuk, biraz yumurta götürmeden ev sahibini ya da papazı görmeye gitmek mümkün değildir (Mendras, 2008:209).

Eğer üst konumdaysanız alttaki birine bir şey veriyorsanız bu bağıştan dolayı size minnettar kalmalı, sizin için bir şeyler yapmak zorunda hissetmelidir. Zira bu kişi sizin tarafınızdan kayırılmış olur ve üstünlüğünüzü tanır. Oysa Doğu'da daha üst bir konumdakine hediye götürüyorsanız ondan bir şey bekliyorsunuz anlamı çıkartılır. Örneğin, günahlarınız affi için papaza giderken ona bir tavuk götürürsünüz, derebeyine giderken sizi korusun, size kötülük yapmasın diye hediye alırsınız.

Derebeylik sistemi kayırmacılık ilişkisini toplumun temel yapısı üzerine oturtmuştur. Hükümdar tebaasına toprak verir, o da hükümdara bağlılık yemini ederdi. Savaş olduğu zaman bütün tebaa toplanıp hükümdarlarına destek verirlerdi (Mendras, 2008:210).

Mauss'un da işaret ettiği üzere, karşılığı verilmemiş olan hediye, hediye alanı küçültür. Hediye kabul eden kimse, karşılığını ödeme gibi bir niyete sahip değilse, bu eylemi, o kişiyi daha fazla küçültür. Mauss'un belirttiğine göre, eskiden Almanca 'da "hediye" kelimesi hem hediye hem de zehir anlamında kullanılmakta idi. Marcel Mauss, "The Gift" adlı eserinde bize şunları söylemektedir: "Alman halkının kültürünün bir parçasını, hediye veya sahip olunan malın zehire dönüşmesi teması oluşturur". "Ren altını onu kazanana ölüm getirir. Hagen kupası, kahramanını felakete sürükler" (El-Attas 1988:87).

Mauss'a göre, hediye, "bizim kendi" toplumlarımızın (modern) içine de nüfuz etmiştir. Özel dinsel sebepler, evlenme, doğum günü törenleri hala önemli bir hediye verme olgusu ve kişinin faiziyle karşılık vermesi, yani "aldığımızdan daha çoğunu geri vermeliyiz" esprisine dayalı olarak varlığını sürdürür. Karşılık vermemek, alanı verenin karşısında aşağı bir konumda bırakabilir. Vermek kişinin üstünlüğünü gösterir. Hayırseverlik ve sosyal yardımın anlamının bu bağlamda görülüp görülemeyeceği açık bir sorudur; çünkü ortada bir karşılıklılık ögesi ve iftihar vesilesi söz konusu olabilirken, hayırseverlik sırtını hediye değiş tokuşunda bulunmayan yararçı bir güdüye de yaslar. Toplumsal yapısı bütünüyle hediye dayanan toplumlarda değiş tokuşa tabi olmayan hiçbir şey/alan yoktur. İnsanlar da bu değiş tokuş sisteminin parçalarıdır (Lechte, 2000-6:64).

Mauss'a göre, kapitalist sistem hediyeye bağlı genel sosyal yükümlülükler dayanmaz. Ancak, Batı hukuk ve ekonomik sistemleri aslında hediyein hâkim olduğu toplumlara benzer kurumlardan çıkmıştır. Modern kapitalist toplumlarda, hediyein ayrılmaz bir parçası olan moral yükümlülüğün ve saygınlık savaşının yerini parasal denklik kavramının almasıyla, kişisel olmayan ve hesapçı bir tutum gelişmiştir. Hukuk ve para ekonomisinin gelişmesi, yaşamın bütün etkinliklerini istila etmek yerine, kamusal alanın özel alandan ayrılması yolu ile değiş tokuşun resmîyete dökülmesine ve kamu malı ile sınırlı olmasına imkân tanımıştır (Lechte, 2006:63).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hediye, kayırma ya da himaye etme davranışının altında karşılıklılık esasına dayalı bir takas rejimi yürürlüktedir. Kişi hediye vererek, kendisine dönük bir iyiliğin, yardımın, desteğin, kayırılmanın ya da imkân/fırsat transferinin yolunu açmış olmaktadır. Hediye alan kişi için ise, bunun karşılığını sahip olduğu mevki, makam, imkân ve fırsat havuzundan hediye veren kişiyi nemalandırmak, hediyeye karşılık bir imkân/fırsat sunmak olmaktadır. Her iki taraf da bir sosyal alış-verişin öznesi olmakta, sosyal hiyerarşiler, ilişki ve yaşama düzeni böylelikle yeniden kurulmuş olmaktadır.

El-Attas'ın da ifade ettiği gibi, toplum tarafından kabul gören pek çok çarpık hareketin rüşvet yoluyla meşruiyet kazanmış olması, hediye müessesesinin yolsuzluk ağının oluşmasındaki katkısını göz ardı etmeyi imkânsız kılar. Bir ülkede yolsuzluklara açık bir rejim varsa ve geleneksel yapılaşma istismara müsaitse o ülkede yolsuzluk özellikle de rüşvet olayları yaygınlık kazanır. Hediye kurumunun istismarı, halka halka yayılıp genişleyen bir yolsuzluklar yumağı oluşturur. Örneğin, ülkede zorunlu hizmet varsa hizmetin türünün, süresinin ve yerinin belirlenmesinde hediye yoluyla birey lehine toplum aleyhine düzenlemeler yaptırılır. Eğlence dünyasında, kumarhane ve benzeri yerlerin açılabilmesi için gerekli olan izin alınması işinde, eşin dostun mevki sahibi edilmesinde istismar edilmiş hediye kurumu etkin bir rol oynar. Hediye kurumunun toplum için taşınması zor bir kambura dönüştüğü an, toplumu yolsuzluk olaylarının salgın bir hastalık gibi sarmaya başladığı görülür (1988: 68).

Hediye kabul etmenin tehlikelerine Doğu kültüründe de işaret edilmiştir. İmam Ahmed İbn-i Hanbel'in rüşvete, hediye alma alışkanlığına karşı duyduğu nefret bilinir. Dünyanın hemen her ülkesinde hediye almanın doğuracağı sakıncalardan söz edilmiştir. Hediye kurumunun sonunda yozlaşarak rüşvet kurumuna dönüşeceğinden kaygı duyulmuştur. Sağlıklı bir şekilde işleyen hediye kurumunun, belki, rüşvet olaylarının ortaya çıkmasına engel olacağı görüşü ileri sürülebilir. Hediye alıp verme işinin istismar edilerek rüşvete dönüşmesi olayında, Doğu'da egemen sınıfların başrolü oynadıklarını görmekteyiz. Bilge kişiler ve din adamlarının güçsüzlüğü, rüşvet karşıtı dil ve söylemi canlı tutmaya kâfi gelmiyordu. Asya tarihinin her döneminde rüşvetin lanetlenen bir fiil olarak görüldüğünü de ifade etmek gerekir (El-Attas, 1988:97-98).

El-Attas, rüşvet/yolsuzluk türü fiillerin amaçlarına en iyi hizmet eden faktörler arasında hediyeleşme müessesesinin geldiğini ifade etmekle birlikte, yolsuzluk olaylarının artmasında hediyeleşme geleneğinin etkin bir rol oynadığına dair yargıyı tek başına kanıtlamaktan uzak olduğunu dile getirir. Hediye müessesesi evrensel bir kurumdur. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu kadar Batı'da da yaygındır. Yolsuzluk olaylarının artması veya azalması, hediye verme sayısının artması ya da azalmasından bağımsızdır. Hediye verme fiili ile yolsuzluk olayları arasında neden-sonuç ilişkisinin mevcut olmadığını gösterir. Ayrıca, bir hediye'nin neden olacağı dolaylı sonuçlar tek boyutlu değil çok boyutludur. Verilen bir hediye, bireyi kötü davranışlara sürükleyebildiği gibi, yanlış ve kötü davranışlara yönelmekten alıkoyma etkisi de yaratabilir (1988:66).

Ne var ki, hediyeleşme geleneğinin olduğu toplumlarda, bürokratik veya siyasal kurumlarla kurulan ilişkilerde hediye'nin, rüşvet şeklinde karşılıklı bir alış-verişe dönüşmesi her zaman mümkündür. Zira rüşvet, taraflar arasında karşılıklı yarar trampa etme ilişkisi, rüşvet verenin ve alanın bundan kamu olanakları üzerinden yarar devşirdiği, haksız, eşitsiz ve adaletsizlik içeren bir negatif ilişkisellik ağına karşılık gelir.

Dolayısıyla bir nesnenin verilip alınması, sosyal yaşam için olduğu kadar bürokratik ya da siyasal mekanizma açısından da son derece önemlidir. Hediye vermek, gündelik yaşamda nasıl ki bir sosyal yakınlaşmaya sebebiyet verir ve sosyal yaşam için anlamlıysa, bürokratik kurum ve ilişkiler açısından da anlamlı ve işlevseldir. Bu değiş tokuş ameliyesi, hiç kuşkusuz, karşılıklılık müessesesini harekete geçirir ve borçlu kalan kişi borcunu ödemek için elinin altındaki imkân ve nesnelere ödeme yapmak ister. Bürokrasi söz konusu olduğunda bu borcun ödenmesi, kayırılma, terfi ettirilme, işe alınma, kamu imkân ve fırsatlarını peşkeş çekme, ayrımcı davranma şeklinde temayüz eder. Hediye alma ve vermenin her halükarda bir karşılıklılık ilkesi etrafında cereyan etmesi elbette ileri sürülemez, ancak, hediye ya da imkân transferinin hem alıcı hem de verici açısından bir anlamı her zaman bulunur ve alan kişi için bunun karşılığını verme ihtiyacı bazen katlanılmaz bir ağırlık şeklini alabilir.

7. BİREYCİLİK, MADDİYATÇI EĞİLİMLER VE RÜŞVET

Kapitalist ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak toplumsal yapıda görülen yeniden yapılaşma sürecinde değer, norm, anlam ve yaşama biçiminde farklılaşmalar görülür ve toplum üyelerinin nerde, nasıl hareket edeceklerine dair belirsizlikler söz konusu olur. Bu durum, doğal olarak ahlaki normların bağlayıcılığı üzerinde menfi bir tesir meydana getirir.

Toplumun içinde bulunduğu üretim tarzı, tüketim anlayışı, sınıfsal katmanlaşma, eşitsiz ve adaletsiz koşullar ve verili pozisyonun/statünün aşınmasına olan tanıklık da, kişilerin mevcut yaşama standartlarıyla yetinmelerini zorlaştırır. Toplum üyelerine sirayet eden tüketim(cilik) hastalığı, herşeye sahip olma tutkusunu, lüks yaşama isteği vs. kişiyi, kimileyin, önüne çekilen duvarları aşma, ahlaki/legal sınırları ortadan kaldırma noktasına getirir. Kamu görevlisi, makul ve hak ettikleri ölçüde yaşama ve yasal ölçüler içinde kalma yerine, kamusal imkânları kendi kişisel kullanımına açma veya başkalarına maddi çıkar karşılığında sunmaya yönelir. Medya, toplumsal çevre, akran grubu, eğitim sistemi vb. yönlendirici aygıtlar da kişiyi yasal sınırları zorlamaya, hatta teşvik edici etkide bulunur. Kişinin çevresini saran uyaranlar kümesi onu farklı, sıra dışı, konumunu aşan tüketimci özneler olmaya yöneltir. Öyle ki bireyin tek ve asli fonksiyonunun tüketimde bulunmak, alışveriş yapmak, çok tüketmenin erdem ve en yüksek değer olduğunu içselleştirmesine yol açar.

Shleifer-Vishny (1993), ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının pek çok açıdan rüşvet ve yolsuzluk türü olaylar için belirleyici olduğunu ifade ederler. Onlara göre, düşük gelirli ülkeler ile yüksek gelirli ülkelerde yolsuzluk popülasyonu farklı seyrediyor. Bir başka deyişle, düşük gelirli ülkelerde yolsuzluk çevrelerinin ve yolsuz edimler arzının gelişme olasılığı da benzer şekilde yüksek olur.

Düşük gelirli olmak, yeterince tüketememek, sahip olmaya dönük yüksek arzu ve talep potansiyeli, aslında bireyler/sınıflar arası rekabeti, sahiplik için mücadele derecesini yükseltir. İnsanlar, konumlarını, şartlarını zorlamak için ekstra bir motivasyonla hareket edebilirler. Zira tüketimci toplum, bireyleri tüketime koşullamakta, hayatın en yüksek değeri olarak sunmakta, ileri bir motivasyonla tüketimi, sahip olmayı, elde etmeyi bir yaşam ideolojisi olarak ikame etmektedir.

Bu realite, düşük gelirli, sınıflararası eşitsizliklerin yoğun olduğu toplumlarda, ister istemez pastadan pay alma adına yüksek bir mücadele ve talepkâr bir kitlenin varlığına işaret etmektedir. Bu süreç, kolay yoldan zengin olma ve sınıf atlamaya dönük arzu ve isteklerde bir patlama yaşanmasına kapı aralayabilir.

Sosyo-ekonomik koşulların dezavantajlı olması, rüşvetçi davranışın rasyonalize edilmesini, kimi haklı gerekçeler icat edilmesi noktasına kamu görevlisini ya da vatandaşı savurabilir. Kesimler, kendilerince rüşvet ilişkisi içinde olmayı meşru kılacak gerekçeler icat ederler. Ahlaki değerlerin bağlayıcılığının azalması ve bunun yerine yenilerinin konamayışı, kişileri kuraldışı davranışlar içine girmeye yaklaştırır. Mevcut değer yargılarındaki tahribat, doğal olarak cari sistemin işleyişini bozar, normlara, yerleşik değerlere bağlılığı yok eder, yapıcı-makul değerler, kişilerarası ilişkileri düzenleyen umdeler olmaktan çıkar.

Modernliğe dönük çıkar kültürünün, bencillik ve maddiyatçı eğilimlerin zirveye çıkması, kayırılma, rüşvet ve yolsuzluk temayülüne açık bir zihinsel iklim yaratır. Bireysel, çıkar odaklı yaşam stratejisi içinde olmak, ister istemez fırsat ve imkânların kendi lehlerine çevrilmesi hususunda kimi ahlaki ölçülerin aşınmasına, genel faydadan sapıcı tutum ve tavırlar içine girmeye teşvik edici bir etki yaratabilir (Aytaç, 2010:22).

Bireylerin lüks ve konforlu yaşama arzularının yarattığı gerilimler de çoğu zaman kişileri legal ya da normatif hatları çiğneme etkisi yaratabilmektedir. Nitekim İbn Haldun'un da ifade ettiği gibi, rüşvet ve yolsuzluk türü fiillerin altında lüks yaşayışa dönük yöneticilerin zaafları etkili olmaktadır (El-Attas, 1988). Sınıf atlama, lüks ve gösterişli yaşama takıntısı, kimi zaman yöneticileri meşru sınırları ihlal etme noktasına savurabilmektedir. Bundan başka, kamu ile iş yapan kesimlerin de zengin olma, servet ve lüks yaşam edinme arzularına kavuşma yolu olarak rüşveti bir araç olarak kullanabilmeleri imkân dâhilindedir. Bireyci, maddiyatçı, tez elden servet sahibi olma beklentisi, tarafları rüşvet/yolsuzluk hattında buluşturabilmekte, sınır ihlaller yapmayı göze almaya yöneltebilmektedir.

Rüşvet ve kayırılmacılık fiiline dönük temayüllerin yaygın hal alması, gerçekte bireyciliğin tavan yapması, ben kültürünün yükselişe geçmesi, hayatı büsbütün kuşatan bir hal almasına kapı aralamaktadır. Yeni dönemin ruhuna uygun olarak, hemen herkes kendini, öz çıkarımı merkeze almakta, bireysel yarar esprisi ile hareket etmekte, "başkalarını gözeten" olmaktan çıkıp, imkân ve fırsatların kendine dönmesi etrafında bir yaşam beklentisi içine girmektedir.

Pragmatizmin yükselişi de kayırma yapmayı, menfaat teminine açık bireysel talepleri artırmaktadır. Pragmatizm, sübjektif aklın objektif aklın önüne geçmesi, yani bireyciliğin galip gelmesi de, çıkar odaklılığı, kayırılma ve rüşvetçi davranış kalıplarını rasyonalize edici tesirler meydana getirmektedir. Zira yarar elde etmek bireysel bilinçlerde esas amaç haline geldiğinde rüşvet ilişkisinde taraf haline gelmek kolaylaşmış olmaktadır. Dolayısıyla, kayırılma, rüşvet ilişkisinde bulunmak, bir yandan pragmatik güdülerin zorlaması, diğer yandan bireycileşme, bireysel çıkar kültürünün etkisiyle yaygın bir eğilim haline gelmektedir. Çıkar kültürünün toplumsallaşması, ahlaki olanı gözden düşürürken, normdışı usul ve yolların meşru ve makul olarak görülmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu iklimde, yasadışı, norm dışılık olağan bir yaşam pratiği halini almakta, diğer sosyal patolojiler gibi rüşvet ve yolsuzluklar içinde uygun ve elverişli bir iklime kapı açılmış olmaktadır.

Modern kent yaşamı ve küreselleşmenin getirdiği akışkan toplum dinamikleri ister istemez birey, kültür ve toplum üzerinde yıkıcı, tahrip edici sonuçlar doğurmaktadır. Bireycilik, değer ve ahlaki normları dışlayıcı, benlik odaklı ve çıkar güdüsünü maksimize edici bir boyut kazanmaktadır. Bu durumda, birey daha fazla maddi imkân ve daha fazla mevki, makam, yükselme hırsı vs. odaklı bir arayış içine girmektedir. Kapitalist ahlaki tutumlar, bireyde mevcut ile yetinmeme, daha fazlasını elde etme türü hırslı bir yaşam kültürü ortaya çıkarmakta. Bu gerçek, ahlaki, yerleşik kural, teamül ve usulleri atlayarak, kısa yoldan, beklentilere kavuşma arzusu yaratmakta. Rüşvet, yolsuzluk, kayırılmacı atraksiyonlar bu süreçte ete kemiğe bürünmekte, toplumsal görünürlük kazanmakta ve yaygın bir kültürel tradisyona dönüşmektedir. Dolayısıyla, kapitalist yarışmacı iklimin dayattığı kimi tutum ve davranışlar, doğrudan ya da dolaylı şekilde enformel, yasadışı, kuraldışı kazanç kapılarını

açmaya dönük tesirler meydana getirmektedir. Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının artmasında, söz konusu kültürel iklimin mevcudiyetini gözden uzak tutmamak gerekir.

8. SONUÇ YERİNE

Rüşvet, yönetsel, siyasi ve ekonomik bir davranış biçimi olmakla birlikte, hem ortaya çıkışı hem de sonuçları itibariyle sosyolojik bir meseledir. Yönetsel karar alma sürecini felce uğratan bir sapma olarak görüldüğü kadar, toplumsal ve kültürel değerlerde çürüme, yozlaşma ya da her türden dejenerasyonun da göstergesi durumundadır. Diğer suç, sapma, illegalite, kuraldışılık vb. negatif eylem biçimleri gibi, sosyal yapı, kültürel değerler ve ahlaki tutum ve anlayışlarla da yakından ilişkilidir.

Rüşvet, sonuçta bireysel bir eylem biçimi olarak görülmele birlikte, rüşvetçi davranışı üreten, yaygınlaştıran, meşru ve makul bir tavır olarak görülmesini dikte eden toplumsal yapı, bilinç ve değersel formlar bulunmaktadır. Kişiyi rüşvete yönelten, toplumsal koşullar, aile, arkadaş ve akraba türü bağılıklar, toplumsal anlayış ve tahayyül biçimleri, kamuoyu vb. sosyal üniteler, bütün tarihsel dönemlerde bir sapma olarak görülen, sosyal adalet ve eşitlik hissiyatını zedeleyen bu fiilin ortaya çıkmasında büyük pay sahibidirler. Zira rüşvet/yolsuzluk fiilini icra eden bireyler, belli bir toplum, tarih, zaman ve mekâna bağlı şekilde sosyalleşmekte, yaşama deseni oluşturmakta, eylemlerine arka plan oluşturan düşünce ve değerlerden beslenmektedir.

Rüşvet, aslında çok yönlü ve çoklu nedenlerden kaynaklı bir sorundur. İktisadi ve politik temellerinin yanısıra sosyal ve kültürel temellere de sahiptir. Aile, din, ahlak, toplumsal değer ve normlar, eğitim ve çocuk yetiştirme düzeni, toplumun yaşama standartları, tüketim ölçüleri, yaşam ideolojisi vb. pek çok etken, rüşvet/yolsuzluk için ön açıcı, harekete sevketicisi bir fonksiyon icra eder. Bu etkenlerin her biri diğeriyle ilişkili olmakla birlikte, bürokratik düzensizlikler, iktisat rejimindeki yapısal sorunlar, hukuki boşluklar vs. rüşvet fiilinin bir tercih ya da seçenek haline gelmesinde belirleyici olabilmektedirler.

Kültürel unsurlar (aile, din, ahlak, değer ve normlar, eğitim vs.), davranış ve fiillerimiz için son derece güçlü bir arkaplan oluştururlar. Her türden tutum ve davranışlarımız için bir referans kaynağı durumundadırlar. Rüşvetçi eylem içine girmede, kolektif tasavvurlar, toplumun tutum ve davranış ölçüleri engelleyici olduğu kadar meşrulaştırıcı, teşvik edici rol oynayabilir. Örneğin, “devletin malı deniz yemeyen domuz”, “beleş mal baldan tatlıdır”, “köşeyi dönmek, işini bilmek”, “çabuk yoldan zengin olmak”, “salla başı al maası”, “aklımı kullan”, “bal tutan parmağını yalar”, “hatır gözetmek”, “gönül almak-gönül yapmak anlayışı” vs. doğrudan ya da dolaylı yoldan rüşvet türü fiiller içine girmeye kapı aralayıcı bir fonksiyon icra ederler.

Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yasal olduğu kadar, sosyo-kültürel ve ahlaki yapıdaki aksaklıklarla olan ilişkisi, sorunun bir sistem sorunu olduğu ve tarihten gelen ve gelenekselleşmiş bir takım hatalı davranış ve anlayışların türevi olduğunu da ortaya koymaktadır.

Rüşvet alma/vermeyi destekleyen söz konusu toplumsal kültür ve zihniyet kalıpları, rüşvetin yaygınlaşmasında belirleyici bir fonksiyon icra ederler. Özellikle de kültürel çöküş, anomi, değerselerezyon vb. normatif gerileme dönemlerinde, rüşvet alma/vermeye dönük temayüllerde bir artış olması söz konusu olabilir. Zira bu dönemde, değerler bağlayıcı, olumsuz tutum/davranışları önleyici gücünü kaybettiğinden, rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık vb. sapma davranışları artış gösterebilir. Nitekim çalkantılı siyasi ve iktisadi sisteme sahip ülkelerde, hızlı değişimin yaşandığı toplumlarda, hayatın tamamına yayılan normatif çöküş emarelerine her zaman rastlanır. Bunu Hindistan, Endonezya, Singapur, Türkiye, Brezilya, Meksika, Mısır ve İran gibi ülkelerde yoğun olarak gözlemlemek mümkündür. Yine, sistem değişikliğine giden eski Sovyetler Birliği ülkelerinde, yoğun göç ve mobilizasyona uğrayan Asya ve Afrika'daki bazı ülkelerde, rüşvet ve yolsuzluk sığasının yüksekliği dikkati çeker. Aslında, yapısal koşullara dönük normatif bozulma halleri, doğal olarak gündelik hayatta gözlenen negatif standartların yönetsel/bürokratik alandaki tezahürlerinden başka bir şey değildir. Bu tezahürler, rüşvet, yolsuzluk, zimmete para geçirmek, kayırmacılık, devlet malını hor kullanmak, devlet imkânlarını ahbap-çavuş ilişkilerine göre düzenlemek vb. olumsuzluk süreçlerine de kaynaklık eder.

KAYNAKÇA

- Abbink K. and Hennig-Schmidt H. (2006). Neutral Versus Loaded Instructions In A Bribery Experiment. *Experimental Economics*, 9(2), 103–121.
- Aguiar, F., Branas-Garza, P., Cobo-Reyes, R., Jimenez, N., and Miller, L. M. (2009). Are women expected to be more altruistic? *Experimental Economics*, 12(1), 93–98.
- Alkan, T. (1993). *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Aktan, C. C. (2015). Political Corruption: An Introductory Study on Terminology and Typology. *International Journal Of Social Sciences and Humanity Studies* 7 (1), 47-66.
- Aktan, C.C. (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, İstanbul: Afa Yay.
- Aytaç, Ö. (2010). Kayırmacı İlişkilerin Sosyolojik Temeli, Ramazan Erdem (Ed.), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* (s. 3-26), İstanbul: Beta Yayıncılık
- Banerjee R. (2016). Corruption, Norm Violation And Decay In Social Capital. *Journal of Public Economics*, 137(35), 14–27.
- Barr A and Serra D. (2010). “Corruption and culture: An experimental analysis”. *Journal of Public Economics*; 94(11–12): 862–869.
- Berkman, A. Ü. (1983). *Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, Ankara: TODAİE Yayınları
- Bozkurt, Ö. ve Turgay E. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları
- Branas-Garza P, Capraro V. and Rascon-Ramirez E. (2016). Gender Differences In Altruism: Expectations, Actual Behaviour, And Accuracy Of Beliefs. Available at SSRN, <https://ssrn.com/abstract=2796221>
- Camargo, C.B. (2017). “Can a Behavioural Approach Help Fight Corruption?” Basel Institute on Governance, Policy Brief Number 1
- Candan Wilson, H. (2009). “Türk Kültürü İstisnacı”, *Hürriyet İnsan Kaynakları* (İK) Eki, 18 Ekim 2009
- Capraro V. (2017). Who Lies? A Meta-Analysis Of The Effect Of Sex, Age, And Education On Honesty. Available at SSRN, <https://ssrn.com/abstract=2930944>.
- Cialdini R. B., Reno R. R. and Kallgren C. A. (1990). Focus Theory Of Normative Conduct: Recycling The Concept Of Norms To Reduce Littering In Public Places. *Journal of Personality and Social Psychology*, (58)6, 1015–1026.
- Dupuy, K. and Siri N. (2018). The Cognitive Psychology Of Corruption. Micro-Level Explanations For Unethical Behaviour, <https://www.u4.no/publications/the-cognitive-psychology-of-corruption/pdf>
- El-Attas, S. H. (1988). *Toplumların Çöküşünde Rüşvet*, Çev. C. Cerit, İstanbul: Pinar Yayınları
- Fischer, R., Ferreira, M. C., Milfont, T. and Pilati, R. (2014). Culture of Corruption? The Effects of Priming Corruption Images in a High Corruption Context, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol: 45 (10), 1594-1605. <https://doi.org/10.1177/0022022114548874>
- Fiske, A.P. (1992). The Four Elementary Forms Of Sociality: Framework For A Unified Theory Of Social Relations. *Psychological Review*, 99, 689–723. pmid:1454904
- Gelfand, M.J. vd. (2011). Differences Between Tight And Loose Cultures: A 33-Nation Study. *Science*. 332(6033), 1100–1104, pmid:21617077
- Gürsoy, Ş. (2001). Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi. *Rüşvet, Dini Araştırmalar*, 3(9), 63-76.
- Hauk, E. and Saez-Marti, M. (2002). On the Cultural Transmission of Corruption, *Journal of Economic Theory*. 107(2), 311-335.
- Hoffmann, L.K. and Patel, R.N. (2017). *Collective Action on Corruption in Nigeria: A Social Norms Approach to Connecting Society and Institutions*. London: Chatham House Report. <https://www.corporatecomplianceinsights.com/the-psychology-of-corruption> 23 Dec. 2016.
- Huang, R.Y. (2007). *China: A Macro History*, 2nd ed., Beijing: SDX Joint Publishing Co.
- Lan, T. and Hong, Y. Y. (2017). Norm, Gender, And Bribe-Giving: Insights From A Behavioral Game. *PLOS ONE* 12(12), 1–21. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189995>.
- Lechte, J. (2006). *Eller Çağdaş Düşünür. Yapısalcılıktan Postmoderniteye*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

- Markus H.R. and Kitayama, S. (1991). Culture And The Self: Implications For Cognition, Emotion, And Motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224–253.
- Mazar, N. and Ariely, D. (2006). Dishonesty In Everyday Life And Its Policy Implications. *Journal of Public Policy and Marketing*. 25(1), 117–126. doi: 10.1509/jppm.25.1.117
- Mazar, N. and Aggarwal, P. (2011). Greasing the Palm: Can Collectivism Promote Bribery. *Psychological Science*, 22, 843-848. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0956797611412389>
- Mendras, H. (2008). *Sosyolojinin İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mumcu, A. (1985). *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul: İnkılap Kitapevi
- Özsemerci, K. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları Ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü
- Prentice, D. A. and Miller D. T. (1993). Pluralistic Ignorance And Alcohol Use On Campus: Some Consequences Of Misperceiving The Social Norm. *Journal of Personality and Social Psychology*. 64(2), 243-256. pmid:8433272
- Shen, H., Wan, F. and Wyer, R. S. (2011). Cross-Cultural Differences In The Refusal To Accept A Small Gift: The Differential Influence Of Reciprocity Norms On Asians And North Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(2), 271–281. pmid:21058870
- Shleifer, A. and Vishny R. (1993). Corruption. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 599–617
- Swamy, A., Knack, S., Lee, Y. and Azfar, O. (2001). Gender And Corruption. *Journal of Development Economics*, 64(1), 25–55.
- Tekeli, İ. ve Şaylan, G. (1974). Rüşvet Kuramı, *Amme İdaresi Dergisi*, 7(3), 92-113.
- Vranka, M. A. and Bahník, S. (2018). Predictors of Bribe-Taking: the Role of Bribe Size and Personality. *Frontiers in Psychology*, 9(10), 1511. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01511/full>
- York, G. (2008). Beijing Can't Muzzle Outrage Over Deadly Collapsed Schools. *The Globe and Mail*. Available from: <http://www.theglobeandmail.com/news/world/beijing-cant-muzzle-outrage-over-deadly-collapsed-schools/article674653/>
- Zaloznaya, M. (2017). The Social Psychology of Corruption: Why It Does Not Exist and Why It Should. *Sociology Compass*, 8(2), 187-202.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The emphasis of this study is specifically on the nature of corruption and the sociocultural conditions that have a role in this phenomenon. For this purpose, the focus is on the socio-cultural background of bribery, and to what extent the social structure and culture can lead to the development of administrative corruption such as bribery acts and corruption.

Methodology

This theoretical study has been designed to look at the relationship between sociocultural dynamics and the bribery acts at the descriptive level. To this end, a growing body of literature on bribery, corruption and cultural issues first has been investigated. The main focus of this study is three fold: the impact of socio-cultural dynamics on the bribery acts; to what extent socio-cultural structure, traditions, values, moral forms as well as socialization and educational processes feed bribery; and to what extent they are functional in reducing bribery acts.

Findings

Bribery acts can occur for socio-psychological and cultural reasons as well as bureaucratic and political ones. The literature review shows that there is a strong evidence for association between socio-psychological, cultural reasons and bribery acts (see Fiske, 1992; Markus and Kitayama, 1991; Lan-Hong, 2017). However, it seems to show that socio-psychological factors create a strong motivational background for many behaviors.

Corruption that is exposed at any given time and place is a socio-cultural and psychological type of action. It is a universal phenomenon in this aspect. Corruption is a failure to conform to common standards. These standards may refer to socio cultural issues or to individual behaviours.

Bribery and corruption is basically a sociological event and closely related to the value, meaning, way of life of society. Among the most common causes of corruption are rapid changes in social structure, economic instability, erosion in the effectiveness of normative values and rules, degeneration in the political system, deterioration of socio-economic conditions, legislation that do not comply with the needs of society, intense paperwork, inconsistent personnel policy, legal gaps, social irresponsibility, and unconscious citizens.

In societies where there is a tradition of gifting, it is always possible for the gift to turn into a mutual bribe exchange in relations established with bureaucratic or political institutions.

Individualism is in the forefront of the capitalist moral attitudes. People are not content with what they have. Therefore, some attitudes and behaviors imposed by the capitalist competitive climate have direct or indirect effects on opening the doors of informal and illegal earnings. The last thing this issue needs is that bribery and corruption is compatible with traditional cultural practices.

To sum up, the social structure is a potential probability that bribery and corruption may occur so that efforts to prevent bribery seem to be just as fruitless.

Conclusion and Discussion

Bribery is not only a managerial, political and economic behavior but it is also a sociological issue in terms of causes or factors that promote bribery. It implies a deviation, a sign of decay, or any kind of degeneration in social and cultural values as well as paralyzing the managerial decision-making process. Although bribery is ultimately viewed as an individual form of action, it is a legitimate and reasonable attitude under the influence of social structure, consciousness and valuable forms. So it is closely related to cultural values and moral attitudes and understandings like the other negative forms of action such as crime, deviation, illegality, etc.

Social unit like family, friends and relatives, forms of social understanding and imagination, public opinion, etc. have a large share of corruption which is seen as a deviation in all historical periods, creating a sense of social injustice and inequality. This is because individuals who commit the act of bribery or corruption are introduced first to the values and beliefs of society, and feed on thoughts and values that form the background to their actions.

Bribery is actually a multifaceted and multicausal problem. Besides its economic and political aspects, it also has social and cultural foundations. Many factors like family, religion, morality, social values and norms, education and child-rearing order, living standards of the society, consumption measures, life ideology and so on act as functions of promoting bribery or corruption. Although each of these factors is related to the other, bureaucratic irregularities, structural problems in the economic regime, legal gaps, etc. can be decisive in making the act of bribery a choice or an option.

The relationship between bribery and corruption cases with the defects in the socio-cultural and moral structure reveals that the problem is a system problem and is a derivative of a set of historical and traditional erroneous behaviors and understandings even though it is legitimate.

The patterns of social culture and mentality that support taking/giving bribes seems to finally reveal the existence of negative bribery thinking in society, and they in turn serve as a preventative function for the spread of bribery.